

The Evolution of Absolute Immunity in the Domestic Laws of Eurasian Countries and Iran

Mahdi Firoozabadian¹ and **Faramarz Yadegarian²**

1. Assistant Professor, Department of Law, Torbat Heydarieh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydarieh, Iran.

Email: Mahdi.Firoozabadian@iau.ac.ir (Corresponding Author)

2. M.A. in International Law, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Article Info.

ABSTRACT

Article Type:
Research Paper

Article History:

Received:
28 September 2024

Revised:
14 January 2025

Approved:
6 December 2025

Published Online:
14 December 2025

Keywords:

Human Rights,
Immunity,
United Nations,
Eurasia,
Iran.

This article examines the evolution of state immunity in the domestic laws of selected Eurasian countries. The research examines the evolution of state immunity in the laws and judicial practice of these countries, and the common and distinct factors among them. The hypothesis is that, despite cultural and legal differences, the nations studied within the scope of the research have followed the same developmental path from absolute to relative immunity, but at different speeds and methods in each country. Post-Cold War, significant developments in human rights law and the distinction between acts of sovereignty (*acta jure imperii*) and commercial acts (*acta jure gestionis*) have played a key role in reforming state immunity. Using a comparative-analytic approach, the present research examines laws, court procedures, and important cases in the countries mentioned above. This suggests that most countries have gradually achieved relative immunity through new laws or procedural reforms. This is in line with contemporary international law, striking a balance between state sovereignty and human rights and facilitating international trade. Iran's policy of state immunity, with its particular emphasis on reciprocity, has had profound impacts on its legal, diplomatic, and economic relations with Eurasian countries. The study suggests that the transition to relative immunity, in implementing more democratic principles and defending human rights and coercive norms, plays an important role in creating a more just legal order and long-term progress around the world.

Cite this article: Firoozabadian, M. and F. Yadegarian (2025), "The Evolution of the Concept of Jurisdictional Immunity of States in the Domestic Laws of Eurasian Countries and Iran", **Central Eurasia Studies**, Vol. 18, No. 2, pp. 289-316.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.381215.450253>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

Introduction : This extensive study examines the evolution of the Doctrine of State Immunity under domestic law in selected Eurasian countries: Türkiye, China, Russia, Ukraine, and Iran. The countries were chosen for inclusion because they represent a wide variety of legal traditions. They are important players within the Eurasian region, both geopolitically and having experienced accelerated growth recently through new laws regarding sovereign immunity, and are among the most important countries for regional economic and political cooperation within Eurasia today.

State immunity, which stems from the principle of sovereign equality, has been recognized as a customary and binding rule of international law since before the existence of nation-states. In recent years, there has been a significant trend among states moving from absolute immunity to limited immunity, driven by emerging concepts such as human rights, violations of peremptory norms, and the distinction between imperial and administrative legal acts (*acts jure imperii* and *acts jure gestionis*). Accordingly, this research will examine how these developments have occurred.

Research question : In this regard, the research answers the following fundamental question: In what ways has the concept of state immunity developed in domestic law and judicial application in these countries, and what similarities and differences do countries show in their approaches to the concept of immunity?

Research hypothesis : This study assumes that, despite cultural and legal differences, they are gradually changing along similar paths away from absolute immunity to restrictive immunity, although the pace and form of implementation differ.

Methodology: The methodological approach of this research is comparative-analytical, and the required data have been collected through library and documentary studies of relevant laws, judicial procedures, and cases of the countries under study. This approach will conduct a preliminary systematic analysis of domestic laws, court decisions, and international conventions.

Results and discussion: These findings point to the evolving complexity of state immunity in the relevant jurisdictions studied. State immunity in Türkiye has gradually developed through legislation

and judicial interpretation, especially after the Private International Law and International Civil Procedure Code of 1982. Turkish Courts have increasingly recognized exceptions to immunity, especially in commercial activities, while also showing a willingness to challenge immunity in counter-terrorism contexts. In China, this development has been marked by the passage of the Foreign Government Immunities Law in 2023, which formally adopted the doctrine of restrictive immunity in relation to commercial activities. This is in stark contrast to China's traditional position of absolute immunity, although it has remained conservative on human rights exceptions and universal jurisdiction.

Russia's path is set by the 2015 Federal Law on Jurisdictional Immunities, which includes the principle of reciprocity and is a step towards limited immunity, particularly for commercial matters. However, like China, Russia has remained conservative when it comes to addressing immunity exceptions to human rights violations. The Ukrainian experience represents a significant development, as the 2022 decision of the country's Supreme Court to reject the Russian Federation's immunity in cases arising from military aggression demonstrates how egregious violations of international law can overwhelm traditional protections of immunity.

Iran's approach has always been that of reciprocity in all its interactions, as rightly stated in the 2012 Iranian Jurisdiction Law. However, it is more evident that this influence is expanding in Iran's legal, diplomatic, and economic relations with Eurasian countries, especially in strategic areas such as trade, investment, and energy cooperation.

Conclusion: The study concludes that although legal traditions and cultural contexts for the countries we studied vary, there is a general trend towards restrictive immunity across all locations, but that movement is occurring at different speeds. This convergence reflects the broader evolution of international law itself, which seeks to find a balance between traditional state immunity and the protection of international trade or human rights.

Our comparative-analytical study highlights the different paths toward the new status quo: China and Russia have adopted laws (laws

of 2023 and 2015, respectively) showing hesitant approaches to human rights exceptions; Türkiye has limited its immunity mainly through judicial interpretation, while recently introducing limited exceptions to combat terrorism; the Ukrainian Supreme Court decision in 2022 is likely to be seen as a turning point for denying Russia immunity as a consequence of military aggression; and Iran's reciprocity practice, which affects its relations with Eurasian partners. Taken together, the above studies show that the evolution of state immunity represents a clear redefinition of sovereignty, or at least a shift away from concepts of absolute immunity, in which human rights protection and trade facilitation gradually replace the protection of state immunity.

Keywords: Human Rights, Immunity, United Nations, Eurasia, Iran.

تحول مفهوم مصونیت مطلق در قوانین داخلی کشورهای اوراسیایی و ایران مهدی فیروزآبادیان^۱ و فرامرز یادگاریان^۲

۱. استادیار، گروه حقوق، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران.

نویسنده مسئول: Mahdi.Firoozabadian@iau.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵ تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳ واژگان اصلی: حقوق بشر، مصونیت، سازمان ملل متحد، اوراسیا، ایران.	در این نوشتار تحول مفهوم مصونیت قضایی دولت‌ها در قوانین داخلی کشورهای منتخب اوراسیایی را بررسی می‌کنیم. در پی پاسخ این پرسش هستیم که روند تحول مفهوم مصونیت قضایی دولت‌ها در قوانین و رویه قضایی این کشورها چگونه بوده است و چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در این روند میان آن‌ها وجود دارد؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که کشورهای مورد مطالعه با وجود تفاوت‌های فرهنگی و حقوقی، روندی مشابه در گذار تدریجی از مصونیت مطلق به سوی پذیرش مصونیت نسبی را طی کرده‌اند، اما سرعت و شیوه‌های این تحول در هر کشور متفاوت بوده است. پس از پایان جنگ سرد، تحولات چشمگیر حقوق بشر و تمایز اعمال حاکمیتی از اعمال تصدی‌گری یا تجاری نقش مهمی در تغییر مفهوم مصونیت دولت‌ها داشته است. در این نوشتار با رویکرد تطبیقی-تحلیلی و با استفاده از روش اسنادی قوانین، رویه قضایی و پرونده‌های مهم در این کشورها را بررسی می‌کنیم. یافته‌های نوشتار نشان می‌دهد که بیشتر این کشورها با تصویب قوانین جدید یا تغییر رویه قضایی، به تدریج مصونیت نسبی را پذیرفته‌اند. این تحول در راستای سازگاری با حقوق بین‌الملل معاصر، ایجاد تعادل میان حاکمیت دولت‌ها و حقوق افراد و تسهیل تجارت بین‌المللی انجام شده است. رویکرد ایران به مصونیت دولت‌ها، با تأکید بر اصل عمل متقابل، تأثیر مهمی بر روابط حقوقی، دیپلماتیک و اقتصادی با کشورهای اوراسیا داشته است. نتایج نشان می‌دهد که گذار به مصونیت نسبی، ضمن تقویت ارزش‌های دموکراتیک و حمایت از حقوق بشر و قواعد آمره در شکل‌گیری نظم حقوقی متعادل‌تر و توسعه پایدار در عرصه بین‌المللی نقش محوری دارد.

استناد: فیروزآبادیان، مهدی و فرامرز یادگاریان (۱۴۰۴)، «تحول مفهوم مصونیت قضایی دولت‌ها در قوانین داخلی کشورهای اوراسیایی و ایران»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۸، شماره ۲، صص ۲۸۹-۳۱۶.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.381215.450253>

© The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

مصونیت دولتی که نتیجه اصل برابری حاکمیت دولتهاست، بیشتر به عنوان جلوگیری از حاکمیت یا کاربست قدرت یک دولت بر دولت‌های مستقل دیگر اجرا می‌شود (Milanovic, 2023: 607). به تقریب از همان ابتدای تشکیل دولت‌کشورها، با مفهوم مصونیت روبه‌رو بوده‌ایم؛ بنابراین مصونیت تبدیل به قاعده عرفی و لازم اجرا شده است. به موجب همین قاعده حقوق بین‌الملل عرفی، دولت‌های خارجی در برابر محاکم داخلی دیگر کشورها مصونیت دارند و مصونیت قضایی دولتها به عنوان سنگ بنایی در حقوق بین‌الملل شناخته شده است (حبیبی مجنده و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۸). تحولات حقوق بشر پس از تصویب منشور ملل متحد و به‌ویژه پس از پایان جنگ سرد بر مفهوم مصونیت دولتها تأثیر عمیقی داشته است. شکل‌گیری قواعد امره حقوق بین‌الملل، گسترش صلاحیت جهانی و تأکید بر مسئولیت دولتها در برابر نقض حقوق بنیادین بشر برای مفهوم سنتی مصونیت مطلق چالش‌های جدی ایجاد کرده است. این تحولات به بازنگری در مفهوم سنتی مصونیت دولت منجر شده و زمینه را برای پیدایش استثناءهای مهمی در این حوزه فراهم کرده است. از سوی دیگر، جدایی میان اعمال حاکمیتی^۱ و اعمال تصدی‌گری^۲ دولتها به عنوان یکی از مهم‌ترین تحولات در آیین مصونیت دولت شناخته شده است. براساس این جداکردن، درحالی‌که دولتها همچنان از مصونیت کامل در مورد اعمال حاکمیتی خود برخوردارند، در مورد فعالیت‌های تجاری و تصدی‌گری که ماهیتی خصوصی دارند، از مصونیت محدودتری برخوردار می‌شوند (خضری، ۱۳۹۱: ۱۳۳).

در این نوشتار تحول مفهوم مصونیت قضایی دولتها در قوانین داخلی کشورهای منتخب اوراسیایی (ترکیه، چین، روسیه و اوکراین) و ایران را بررسی می‌کنیم. این کشورها به دلیل تنوع نظام‌های حقوقی، موقعیت ژئوپلیتیک در منطقه اوراسیا، تحولات قانونی اخیر در زمینه مصونیت دولت و نقش محوری در روابط اقتصادی و سیاسی منطقه‌ای انتخاب شده‌اند. لذا در این مقاله به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که روند تحول مفهوم مصونیت قضایی دولتها در قوانین و رویه قضایی این کشورها چگونه بوده است و چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در این روند میان آنها وجود دارد؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که کشورهای مورد مطالعه با وجود تفاوت‌های فرهنگی و حقوقی، روندی مشابه در گذار تدریجی از مصونیت مطلق به

1. Acta Jure Imperii.
2. Acta Jure Gestionis.

پذیرش مصونیت نسبی را طی کرده‌اند، اما سرعت و شیوه‌های این تحول در هر کشور متفاوت بوده است. در این نوشتار با رویکرد تطبیقی-تحلیلی و با استفاده از روش اسنادی قوانین، رویه قضایی و پرونده‌های مهم در کشورهای مورد مطالعه را بررسی می‌کنیم. همچنین با بررسی سیر تاریخی تحول مصونیت و بررسی آرای صادرشده از محاکم برخی از کشورهای اوراسیایی و ایران شاهد گذر از مصونیت مطلق به مصونیت نسبی خواهیم بود. نشان می‌دهیم این مفهوم حقوقی در گذر زمان، تحدید شده و استثناءهای مختلفی بر آن بار شده و مفهوم نوین آن شکل گرفته است.

شایان توجه است که ادامه روند پذیرش مصونیت محدود و گسترش دامنه آن می‌تواند قاعده مصونیت را از درون تهی کرده و درعمل پوسته‌ای بی‌محتوا از آن در روابط بین‌الملل به جای گذارد. اما اگر این حرکت را بخشی از حرکت بزرگ‌تری که در روابط بین‌الملل از ابتدای قرن بیستم شروع شده است و به موجب آن، هر روز دامنه حاکمیت دولت‌ها (به‌سود مراجع بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی) کاسته می‌شود نگاه کنیم، در این صورت شاید این روند چندان هم غیر عادی نباشد.

پیشینه پژوهش

الف) چارچوب‌های نظری و مطالعات جامع مصونیت دولتی

یانگ (۲۰۱۲) در کتاب جامع «مصونیت دولت در حقوق بین‌الملل» را منتشر کرد که تحلیلی جامع از تحولات تاریخی و معاصر مصونیت دولت‌ها ارائه می‌دهد و به تفاوت‌های رویکردهای حقوقی کشورهای مختلف می‌پردازد. فاکس و وب (۲۰۱۵) در ویرایش سوم اثر مرجع خود «قانون مصونیت دولت» به‌طور مفصل به تحول از مصونیت مطلق به نسبی، تمایز میان اعمال حاکمیتی و تصدی‌گری و تحلیل کنوانسیون ۲۰۰۴ سازمان ملل متحد پرداخته‌اند.

ب) تنش میان مصونیت دولت و نقض حقوق بشر و قواعد آمره

اوزدان (۲۰۱۹) در مقاله «مصونیت دولت یا مصونیت از مجازات دولت‌ها در موارد نقض حقوق بشر شناخته‌شده به‌عنوان قواعد آمره» به تنش میان حفظ مصونیت دولت و نقض حقوق بشری که ماهیت آمره دارند پرداخته است. وی استدلال می‌کند که مصونیت دولت نباید به معنای مصونیت از مجازات باشد، هنگامی که حقوق بشری شناخته‌شده به‌عنوان قواعد آمره نقض می‌شوند. کدخدایی و عابدینی (۱۳۹۴) نیز در مقاله «مصونیت دولت و قاعده آمره: استثنای در حال ظهور؟» به تنش میان ارزش‌های حاکمیتی و هنجارهای حمایت‌شده به‌وسیله

قواعد آمره پرداخته‌اند. حسینی اکبرنژاد (۱۳۹۸) در مقاله «تعارض میان منفعت عمومی جامعه و منفعت فردی دولت‌ها، گذار از اصل مصونیت در پرتو تحول حقوق بین‌الملل کیفری» استدلال می‌کند که تحولات اخیر در حقوق بین‌الملل کیفری به تغییر نگرش نسبت به اصل مصونیت منجر شده است. یافته‌های کرباسی، ظاهری، عبدالهی و کوچ‌نژاد (۱۴۰۱) در مقاله «مصونیت دولت‌ها و اموال آن‌ها در پرتو حقوق داخلی کشورها» نشان می‌دهد که ژاپن با تصویب قانون داخلی در سال ۲۰۰۹ و سپس تصویب کنوانسیون ۲۰۰۴ در مورد مصونیت قضایی دولت‌ها و اموال آن‌ها، رویکردی هم‌سو با عرف بین‌المللی داشته است. در برابر، ایتالیا با وجود تصویب کنوانسیون ۲۰۰۴، با صدور رأی دیوان قانون اساسی در سال ۲۰۱۴، حق دسترسی به عدالت را بر مصونیت دولت‌ها ترجیح داده و استثناءهای جدیدی را بر اصل مصونیت وارد کرده است.

پ) تحولات منطقه‌ای

در مورد روسیه، استارژنتسکی (۲۰۲۲) در فصلی از کتاب «مصونیت حاکمیتی تحت فشار» با عنوان «رویکرد روسیه به مصونیت دولت» نشان می‌دهد که روسیه با تصویب این قانون به‌سوی پذیرش مصونیت نسبی حرکت کرده، اما همچنان در مورد استثناءهای حقوق بشری محتاطانه عمل می‌کند. در زمینه تحولات اخیر در چین، داج (۲۰۲۴) در مقاله «قانون مصونیت دولت خارجی چین از دیدگاه ایالات متحده» به تحلیل تصویب قانون مصونیت دولت خارجی چین در سال ۲۰۲۳ پرداخته و استدلال می‌کند چین با وضع قانون به جمع کشورهای پیوسته است که رویکرد مصونیت محدود را پذیرفته‌اند، اگرچه قانون چین دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی است.

ت) رویکردهای ملی ایران

تدینی و کازرونی (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی تطبیقی قوانین مصونیت دولتی جمهوری اسلامی ایران با ایالات متحده آمریکا» به مقایسه سیستماتیک قانون صلاحیت دادگستری ایران مصوب ۱۳۹۰ با قانون مصونیت دولت خارجی ایالات متحد پرداخته و اصل عمل متقابل در قانون ایران را تحلیل کرده‌اند. ظاهری (۱۳۸۳) در مقاله «تحولات قاعده مصونیت دولت» تحلیلی بنیادین از قانون صلاحیت دادگستری ایران به مثابه اقدام متقابل در برابر قانون‌گذاری استثنای تروریسم ایالات متحده ارائه داده است.

با وجود این مطالعات، تاکنون پژوهشی انجام نشده است که به‌ویژه متمرکز به بررسی تطبیقی تحول مفهوم مصونیت قضایی دولت‌ها در کشورهای اوراسیایی و ایران بپردازد. این

خلاف پژوهشی، ضرورت انجام مطالعه حاضر را برجسته می‌کند.

چارچوب مفهومی

در این بخش، ابتدا مصونیت را تعریف و انواع مختلف آن را به‌طور کوتاه بررسی می‌کنیم. این رویکرد به خواننده کمک می‌کند تا درک جامعی از مفهوم مصونیت و اشکال گوناگون آن به دست آورد که برای فهم بهتر تحولات مورد بحث در این مقاله ضروری است.

الف) مصونیت

مصونیت^۱ مترادف با کلمه معافیت است و به معنای معافیت از تعهد قانونی است که براساس قانون، عرف یا دستور مقام بالاتر بر شخص یا دارایی او تحمیل شده است. بنابراین مصونیت نوعی امتیاز قانونی است (Damilare, 2021: 15). در زمینه حقوقی تاریخی، باید گفت اصطلاح «مصونیت» در روم باستان برای اشاره به معافیت از مالیات یا وظایف مدنی، از جمله خدمت سربازی استفاده می‌شد (Katherine Fischer, 1962: 183). فرهنگ اصطلاح‌های حقوق بین‌الملل هم مصونیت را چنین تعریف کرده است: «مصونیت، امتیاز، حق یا قدرتی بیش از آن میزانی است که حقوق مشترک به‌سود دیگران فراهم می‌کند یا بیش از آنچه به رسمیت شناخته است». در معنایی گسترده، این کلمه، بیشتر بر مجموع امتیازهایی گفته شده است که دولت محل مأموریت و میزبان باید درحق مأموران دیپلماتیک و کنسول‌ها برقرار کند و به تناسب آن امتیازها، مصونیت‌هایی برای آن‌ها به وجود آورد (Zabyelina, 2023: 24).

ب) تحول در مفهوم مصونیت

مفهوم مصونیت ریشه‌ای تاریخی دارد که از امپراتوری روم آغاز و در دوران شارلمانی شکل جدیدی یافت. در نظام فئودالی، مصونیت به اربابان این اختیار را می‌داد که بر قلمرو خود به‌طور مستقل حکمرانی کنند و مالیات گردآوری کنند، قانون اجرا کنند، نظارت پلیسی داشته باشند و سکه ضرب کنند (Stephenson, 1941: 795). در روابط بین‌الملل، مصونیت دولت‌ها برای حفظ روابط رسمی میان کشورهای مستقل و تسهیل فعالیت مأموریت‌های دیپلماتیک ضروری بود. به همین دلیل، تا اوایل قرن بیستم این مصونیت گستردگی زیادی داشت. در این دوره، حقوق بین‌الملل با رویکردی حاکمیت‌گرا، تنها به اصل مصونیت مطلق باور داشت (Stewart, 2021: 1508). نمونه بارز آن، تصمیم دادگاه هلند در سال ۱۶۶۸ است که به‌عنوان

۱. برگرفته از کلمه لاتین *Immunitas*

یکی از نخستین آرای قضایی در مورد مصونیت دولتی شناخته می‌شود. در این پرونده، مصونیت یک دولت خارجی زمانی به رسمیت شناخته شد که سه کشتی جنگی اسپانیایی به دلیل ادعاهای خصوصی علیه پادشاه اسپانیا در یک بندر خارجی توقیف شدند. این توقیف غیرقانونی شناخته شد، زیرا کشتی‌های جنگی اسپانیا نمی‌توانستند به دلیل بدهی‌های پادشاه توقیف شوند و این اقدام مغایر با هنجارهای حاکمیت خارجی بود (Popko, 2023: 56).

با ورود دولت‌ها به حوزه‌های خصوصی مانند تجارت و معاملات املاک، تحولاتی در مفهوم مصونیت رخ داد. پس از جنگ جهانی اول و پیشرفت کشورهای غربی، دولت‌های در حال توسعه برای بهبود اقتصاد خود، نقش بازرگانی را برعهده گرفته و کنترل صنایع کلیدی مانند نفت و پتروشیمی را در دست گرفتند. رشد این بخش‌ها مستلزم روابط تجاری مستمر دولت‌ها بود. کشورهای اروپایی تمایلی نداشتند که حمایت قانونی از دولت‌ها را به فعالیت‌های تجاری آن‌ها نیز تسری دهند. در نتیجه، اصل مصونیت نسبی جایگزین مصونیت مطلق شد و کشورهای اروپایی از طریق توافق‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه، اصل مصونیت محدود را پذیرفتند. (حاتمی و حسینی، ۱۳۹۵: ۶۶). در بررسی این تحولات تاریخی، نقش محاکم بین‌المللی و داخلی نیز اهمیت دارد. دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی تاریخی آلمان علیه ایتالیا در سال ۲۰۱۲ ضمن تأیید مصونیت مطلق دولت‌ها، به شکلی بودن قاعده مصونیت اشاره کرد. دیوان اروپایی حقوق بشر نیز در پرونده‌های متعدد از جمله الآدسانی علیه انگلستان^۱ و مک‌الیننی علیه ایرلند^۲، به تعامل میان حق دسترسی به دادگاه و مصونیت دولت پرداخته است (Voyiakis, 2003: 298-312).

دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، به‌ویژه در پرونده‌های مربوط به جنایت‌های بین‌المللی، نقش مهمی در محدودسازی مصونیت مقام‌های دولتی داشته‌اند. رأی دادگاه یوگسلاوی در پرونده میلووویچ^۳ و رأی دیوان کیفری بین‌المللی در موضوع البشیر، نمونه‌های بارز این رویکرد هستند که هر دو محکوم به نسل‌کشی، جنایت‌های جنگی و جنایت علیه بشریت شدند (Needham, 2011: 219). همچنین سیاست قضایی دیوان کیفری بین‌المللی که به‌تازگی مصونیت سران کشورها را در رویارویی با نقض حقوق بشر رد می‌کند و شاهد هستیم قراربازداشت برای افرادی مانند رئیس‌جمهور روسیه یا نخست‌وزیر اسرائیل و سران حماس صادر شده است

1. Al-Adsani v. United Kingdom.

2. McElhinney v. Ireland.

3. The Prosecutor v. Slobodan Milošević.

(Yadegarian and Razavi, 2025: 255). محاکم داخلی نیز، دادگاه‌های ایتالیا و بلژیک پیشگام محدودسازی مصونیت دولت‌ها بوده‌اند. برای نمونه، در پرونده فرینی علیه آلمان،^۱ دیوان عالی ایتالیا با نقض آرای پیشین، رویکرد جدیدی را در محدودسازی مصونیت دولت‌ها مطرح کرد. استدلال اصلی دیوان این بود که نقض قواعد امره حقوق بین‌الملل مانند ممنوعیت جنایت‌های جنگی، سبب از میان رفتن مصونیت دولت می‌شود (فیروزآبادیان و یادگاریان، ۱۴۰۴: ۱۹۴-۱۹۵).

بررسی رویه داخلی کشورها

در این بخش، رویه داخلی کشورهای گزینش شده در زمینه مصونیت دولت را بررسی می‌کنیم. با مطالعه قوانین داخلی، رویه‌های قضایی و پرونده‌های شاخص در هر کشور می‌توانیم درک عمیق‌تری از چگونگی تفسیر و اجرای اصول مصونیت دولت در نظام‌های حقوقی مختلف به دست آوریم. این تحلیل نه تنها تفاوت‌ها و شباهت‌های رویکردهای مختلف را آشکار می‌کند، بلکه روند کلی تکامل این مفهوم در سطح جهانی را نیز نشان می‌دهد.

الف) ترکیه

ترکیه، با نظام حقوقی مبتنی بر الگوی سوئیسی، نمونه‌ای جالب از تلاقی سنت‌های حقوقی شرق و غرب است. بررسی رویکرد این کشور که نقش پل ارتباطی میان اروپا و خاورمیانه را دارد، یکی از همسایگان استراتژیک ایران می‌باشد اهمیت بسیاری دارد (متقی دستنایی و سلطانی، ۱۴۰۱: ۳۱۰). پیش از سال ۱۹۸۲ و تصویب قانون حقوق بین‌الملل خصوصی و آیین دادرسی مدنی بین‌المللی شماره ۲۶۷۵، دیوان عالی ترکیه به‌طور کامل از نظریه مصونیت مطلق پیروی می‌کرد، هرچند قانون الزام‌آوری در این زمینه وجود نداشت (Kök, 2012: 4). برای نمونه، شعبه چهارم دیوان عالی با استناد به اصل استقلال دولت‌ها^۲ در رأیی در سال ۱۹۴۷^۳، صلاحیت دادگاه‌های ترکیه برای رسیدگی به دعوی علیه خزانه‌داری انگلستان را رد کرد (Gündüz, 1984: 297). همچنین در پرونده‌ای در سال ۱۹۵۰^۴، دیوان عالی به هند مصونیت داد و اعلام کرد که حتی در امور خصوصی، رسیدگی به دعاوی علیه دولت خارجی به رضایت آن دولت مشروط است (Gündüz, 1984: 298). نقطه عطف در رویه قضایی ترکیه، تصویب این

1. Ferrini v. Germany.

2. The independence of the state's principle.

3. Docket No: 1947/390, Decree No: 1947/1076.

4. Docket No: 1950/5402, Decree No: 1950/5064.

قانون در سال ۱۹۸۲ بود. ماده ۳۳ این قانون، مصونیت دولت در اعمال خصوصی دولت‌های خارجی را غیرقابل شناسایی دانست که نشان‌دهنده پذیرش نظریه مصونیت محدود بود. پس از تصویب این قانون، رویه قضایی ترکیه نیز به‌سوی پذیرش نظریه مصونیت محدود حرکت کرد. در رأی در سال ۱۹۸۷^۱، شعبه چهارم دیوان عالی ضمن تشریح تحول آیین مصونیت، تأکید کرد که پس از تصویب قانون جدید، فقط کارهای خصوصی دولت‌های خارجی مشمول صلاحیت دادگاه‌های داخلی است (Gündüz, 2003: 588-590).

در سال ۲۰۰۷، قانون جدیدی^۲ در این زمینه تصویب شد که ماده ۴۹ آن، مفاد ماده ۳۳ قانون پیشین را تکرار می‌کرد. در یکی از آخرین آرای مهم در این زمینه، شعبه ششم دیوان عالی در سال ۲۰۰۹ اعلام کرد که قرارداد اجاره بسته‌شده به‌وسیله سفارت آمریکا عملی خصوصی محسوب می‌شود و مشمول مصونیت نیست^۳. از سوی دیگر، ترکیه در رویکرد خود به مصونیت دولت‌ها، به‌ویژه در زمینه مبارزه با تروریسم، مصونیت دولت‌ها را رد می‌کند. برای نمونه، در مبارزه با حزب کارگران کردستان (پ‌ک‌ک)، با نقض حاکمیت عراق و سوریه و انجام عملیات نظامی در خاک این کشورها بدون رضایت آن‌ها، در عمل نشان داده که حاضر است اصل مصونیت و برابری حاکمیت دولت‌ها را نادیده بگیرد. این رفتار نشان می‌دهد که ترکیه، مانند دیگر کشورهای مورد مطالعه از اصل مصونیت مطلق فاصله گرفته و به‌سمت رویکردی نسبی‌تر حرکت کرده است (Bismuth et al., 2022: 357). بنابراین عملکرد ترکیه نشان می‌دهد که این کشور در مواردی که حاکمیت ملی‌اش در معرض تهدید یا نقض به‌وسیله اقدام‌های تروریستی قرار می‌گیرد، حاضر است اصول حاکمیت و برابری حاکمیتی دولت‌ها را نقض کند.

(ب) چین

از دوران پیروی از آیین مصونیت مطلق تا تصویب قانون جدید مصونیت دولت خارجی در سال ۲۰۲۳، چین مسیر پرفرازونشیبی را طی کرده است. چین تا اواخر دهه ۱۹۷۰، به‌طور رسمی از آیین مصونیت مطلق دولت پیروی می‌کرد. نخستین پیشینه این موضع را در پرونده برادران ریزایف^۴ در سال ۱۹۲۷ می‌بینیم. در این پرونده برادران ریزایف علیه ناوگان تجاری

1. Docket No: 1987/7309, Decree No: 1987/7373.

۲. حقوق بین‌الملل خصوصی و آیین دادرسی مدنی بین‌المللی شماره ۵۷۱۸.

3. Docket No: 2009/10643, Decree No: 2009/10361.

4. Rizaef Freres.

شوروی^۱ به دلیل نقض قرارداد شکایت کردند. خواننده در دفاع از خود ادعا کرد که متعلق و در کنترل اتحاد شوروی سوسیالیستی است. بر این اساس دادگاه شانگ‌های تأیید کرد که بنابر عرف حقوق بین‌الملل، کشتی‌های تجاری متعلق به یک دولت خارجی از صلاحیت قضایی مصون هستند (International Law: Immunity..., 1928: 577). در نتیجه این پرونده تأیید موضع چین در حمایت از مصونیت مطلق بود. پرونده مهم جکسون علیه جمهوری خلق چین^۲ در سال ۱۹۸۶ نیز نشان‌دهنده موضع رسمی چین در مورد مصونیت مطلق در این دوره است. در این پرونده، چین استدلال کرد که همچنان مفهوم مصونیت مطلق را به عنوان یک جزء اساسی از حاکمیت خود حفظ کرده است. خواهان در این پرونده، جکسون (شهروندان آمریکایی) و خواننده جمهوری خلق چین بود و موضوع مربوط به بازپرداخت بدهی‌های صادرشده به وسیله دولت امپراتوری چین بود که در دادگاه فدرال ایالات متحد رسیدگی شد. همچنین چین در ابتدا از حضور در دادگاه خودداری کرد که نشان‌دهنده نپذیرفتن صلاحیت دادگاه خارجی است، اما بعدها فقط برای اعلام مصونیت در دادگاه حاضر شد و نه برای دفاع ماهوی. دادگاه آمریکایی در نهایت مصونیت مطلق چین را پذیرفت که این پرونده نیز بیانگر رویکرد چین نسبت به مصونیت مطلق بوده است (Leigh, 1987: 216).

در سپتامبر ۲۰۰۵، چین کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد مصونیت‌های قضایی دولت‌ها و اموال آن‌ها را امضا کرد که نشان‌دهنده حرکت این کشور به سوی پذیرش آیین مصونیت نسبی بود. با این حال، پرونده معروف به کنگو در سال ۲۰۱۱ در دادگاه نهایی تجدیدنظر هنگ‌کنگ، موضع چین را در مورد مصونیت مطلق تقویت کرد. این پرونده مربوط به شکایت شرکت اف‌جی همیسفر اسوشیتس^۳ (یک صندوق آمریکایی) بود که جمهوری دموکراتیک کنگو را در هنگ‌کنگ مورد پیگرد قانونی قرار داده است. هنگ‌کنگ در این زمان یک منطقه اداری در حاکمیت چین بوده است. دولت چین به شدت در این تصمیم دخالت کرد. این مداخله نشان‌دهنده تردید چین در تغییر به سوی آیین مصونیت نسبی حتی پس از تصویب کنوانسیون سازمان ملل متحد بود. دادگاه تجدیدنظر نهایی هنگ‌کنگ رأی به مصونیت مطلق کنگو داد که مورد حمایت کمیته دائمی کنگره ملی خلق چین قرار گرفت. دلیل اهمیت این پرونده برای چین این بود که پرونده شامل توافق میان جمهوری دموکراتیک کنگو و یک

1. Soviet mercantile Fleet.

2. Jackson v. People's Republic of China.

3. FG Hemisphere Associates LLC.

کنسرسیوم چینی برای توسعه زیرساخت‌ها در کنگو بود و با منافع اقتصادی چین ارتباط مستقیم داشت. نتیجه اینکه بار دیگر این پرونده موضع چین را در مورد مصونیت مطلق در سطح بین‌المللی نشان داد (Ji, 2023: 7).

نقطه عطف در رویکرد چین، تصویب قانون مصونیت دولت خارجی جمهوری خلق چین در سال ۲۰۲۳ است که از اول ژانویه ۲۰۲۴ لازم به اجرا شد. این قانون به‌طور رسمی آیین مصونیت نسبی را می‌پذیرد و شامل استثناهایی برای فعالیت‌های تجاری است. بنابر ماده ۷ این قانون، یک دولت خارجی از اقدام‌های قانونی ناشی از روابط تجاری که در قلمروی چین یا با تأثیر مستقیم بر آن انجام می‌شود، مصون نیست. این قانون فعالیت تجاری را به‌عنوان هرگونه معامله کالا، خدمات، سرمایه‌گذاری یا دیگر کارهای دارای سرشت تجاری به غیر از اعمال اقتدار حاکمیتی تعریف می‌کند (Ji, 2023: 13). با توجه به تازه تصویب شدن این قانون هنوز در رویه قضائی چین شاهد به‌کارگیری آن و استناد دادگاه‌های چین به آن در پرونده‌ای نبوده‌ایم و باید دید آیا چین در نهایت نسبت به گذار از مصونیت مطلق به مصونیت نسبی مانند دیگر کشورها عمل می‌کند یا خیر؟ اما مشخص است که این تغییر می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر روابط تجاری و حقوقی چین با دیگر کشورها داشته باشد و نشان‌دهنده تمایل چین به ایجاد تعادل میان حفظ حاکمیت ملی و تسهیل تجارت بین‌المللی باشد. در مورد رد مصونیت دولتی به دلیل نقض حقوق بشر و قواعد آمره و همچنین صلاحیت جهانی، چین رویکرد بسیار محتاطانه‌ای دارد. به نظر دولت چین، گسترش خودسرانه استثناهای مصونیت دولتی هیچ کمکی به مبارزه با جرائم و حمایت از حقوق بشر نمی‌کند و برعکس، ممکن است به‌عنوان ابزاری برای سوء استفاده سیاسی از دادرسی مورد استفاده قرار گیرد (Bismuth et al., 2022: 158).

پ) روسیه

روسیه به عنوان یکی از قدرت‌های اقتصادی بزرگ در منطقه اوراسیا نیاز به توجه ویژه در این پژوهش دارد، چراکه سیاست‌ها و رویکردهای چنین قدرتی می‌تواند نظام حقوق بین‌الملل را دگرگون سازد (کولایی و نوروزی زرمهری، ۱۴۰۰: ۷۸۹). روسیه برای مدت طولانی یکی از حامیان اصلی آیین مصونیت مطلق دولت بوده است. این رویکرد در پرونده‌های مختلفی مشهود است. پرونده شرکت نوگا^۱ از مهم‌ترین پرونده‌هایی است که نشان‌دهنده رویکرد

مصونیت مطلق در روسیه است (رینیش و وکیل، ۱۳۸۶: ۶۷). در این پرونده شرکت سوئسی نوگا به دلیل نقض قراردادهای تجاری به وسیله دولت روسیه به مؤسسه داورى اتاق بازرگانی استکهلم (سوئد) ارجاع شد. در سال ۱۹۹۷، این نهاد رأیی به سود نوگا و علیه روسیه صادر کرد (Russian Federation... , 2005: 158). پس از صدور رأی داورى، این شرکت تلاش کرد این حکم را در کشورهای مختلف از جمله فرانسه و سوئیس اجرا کند. نوگا در سال ۲۰۰۰ موفق شد حساب‌های سفارت روسیه، نمایندگی دائم روسیه در یونسکو، دفتر تجاری روسیه، بانک مرکزی روسیه و کشتی بادبانی روسی کشتی سدوف^۱ در فرانسه را توقیف کند. همچنین مجموعه‌ای از نقاشی‌های موزه دولتی پوشکین روسیه در سوئیس و دارایی‌های روسیه در انجمن بین‌المللی حمل‌ونقل هوایی^۲ در سوئیس و دارایی‌های شرکت‌های دولتی روسیه در فرانسه توقیف شدند. رویکرد روسیه در این پرونده این بود که در تمام مراحل دادرسی در کشورهای مختلف، بر مصونیت دولتی خود تأکید کرد. روسیه استدلال کرد که اموال توقیف‌شده (مانند حساب‌های بانکی سفارت‌خانه‌ها و کشتی آموزشی سدوف) ماهیت حاکمیتی دارند و نباید توقیف شوند (Hazel and Webb, 2015: 155). در نهایت دادگاه فرانسه در مورد اموال توقیف‌شده حکم داد اموال توقیف‌شده مصونیت دیپلماتیک دارند و دادگاه سوئیس نیز در مورد آثار هنری توقیف‌شده استدلال کرد که این آثار هنری بخشی از میراث فرهنگی روسیه هستند و مصونیت دارند. در نتیجه با وجود حکم توقیف اموال روسیه به دلیل وجود مانعی به نام مصونیت این اموال مجاز به مصادره نشدند (کرباسی و همکاران، ۱۴۰۳: ۳۵۷). رویکرد مصونیت مطلق روسیه در پرونده‌های فرانتس سدلمایر^۳، انجمن حسیدی لوباویچ ایالات متحد^۴ و یوکاس^۵ بنابر پرونده نوگا بوده است (Bismuth et al., 2022: 59).

روسیه برای سازگاری با حقوق بین‌الملل معاصر و ایجاد تعادل میان مصونیت دولت‌ها و حقوق افراد و نهادهای خصوصی، قوانین داخلی خود را نیز تغییر داده است. از مهم‌ترین قوانین می‌توان به قانون مصونیت دولت‌های خارجی و اموال آنها مصوب ۲۰۱۵ اشاره کرد. همچنین قانون آیین دادرسی تجاری روسیه که در سال ۲۰۰۲ تصویب شد. روسیه به کنوانسیون‌های بین‌المللی مختلفی نیز پیوسته است. در سال ۱۹۹۸ به کنوانسیون اروپایی حقوق

1. Sedov

2. International Air Transport Association (IATA)

3. Franz Sedelmayer (1998).

4. Agudas Chasidei Chabad of United States (2010)

5. Yukos (2014)

بشر^۱ و در سال ۲۰۰۶ به کنوانسیون ۲۰۰۴ سازمان ملل متحد در مورد مصونیت‌های قضایی دولت‌ها و اموال آن‌ها پیوسته است و آن‌ها را تصویب کرده است (Bismuth et al., 2022: 95). قانون مصونیت‌های قضایی دولت خارجی و اموال آن در فدراسیون روسیه بیشتر براساس مفاد کنوانسیون ۲۰۰۴ سازمان ملل متحد تدوین شده است. بنابر ماده ۱ این قانون، اصل کلی مصونیت دولت‌های خارجی پذیرفته شده است، اما استثناهایی نیز برای آن در نظر گرفته شده است. یکی از ویژگی‌های مهم قانون ۲۰۱۵ روسیه، گنجاندن اصل عمل متقابل است. بنابر ماده ۴ این قانون، اگر مشخص شود که مصونیت روسیه در یک کشور خارجی محدود شده است، مصونیت‌های قضایی آن کشور و اموالش می‌تواند به‌طور متقابل در روسیه محدود شود. همچنین در ماده ۲۵۱ قانون آیین دادرسی تجاری روسیه، اصل مصونیت قضایی دولت‌های خارجی تعریف شده و در آن جدایی اعمال حاکمیتی و تصدی‌گری بیان شده است (Aliyev, Bessonova, 2020: 4,11).

در حال حاضر، روسیه رویکرد مصونیت نسبی را در رویه قضایی خود به کار گرفته است. این رویکرد به‌ویژه در پرونده‌های تجاری و مواردی مشهود است که دولت‌ها به‌عنوان طرف قرارداد تجاری عمل می‌کنند. برای نمونه، در پرونده تات نفت علیه اوکراین^۲ در سال ۲۰۱۹ که شرکت تات نفت، خواستار اجرای رأی داوری سرمایه‌گذاری به مبلغ ۱۰۰ میلیون دلار علیه اوکراین بود، دادگاه تجدیدنظر تجاری روسیه حکم داد که اوکراین نمی‌تواند از دفاع مصونیت دولت در برابر شناسایی و اجرای رأی داوری استفاده کند. در نتیجه، این پرونده نشان‌دهنده رویکرد روسیه به مصونیت نسبی است، زیرا دادگاه اجازه اجرای رأی علیه یک دولت خارجی (اوکراین) را داده و استدلال مصونیت دولت را نپذیرفته است (Mansour Fallah, 2021: 450-451). در مجموع، رویه قضایی روسیه پس از تصویب قانون ۲۰۱۵ نشان می‌دهد که دادگاه‌های این کشور همچنان در برابر مصونیت دولت‌ها رویکردی محتاطانه دارند و موضع این کشور در برابر نقض قواعد آمره و حقوق بشر نیز به موضع چین نزدیک است (Bismuth et al., 2022: 70). در نتیجه، رویه قضایی روسیه نشان‌دهنده حرکت تدریجی به‌سوی پذیرش مصونیت نسبی است، اما این رویکرد هنوز یکپارچه نیست. روسیه در عرصه بین‌المللی همچنان از مصونیت مطلق دولتی حمایت می‌کند و این موضع در اعلامیه‌های مشترک و حمایت از اصول سازمان ملل منعکس شده است. از سوی دیگر، رویکرد روسیه نشان می‌دهد که این کشور در حال

1. European Convention on Human Rights (ECHR)

2. Tatneft v. Ukraine

ایجاد تعادل میان حفظ ارزش‌های سنتی مانند حاکمیت دولت و ثبات در روابط بین‌الملل و پذیرش تدریجی استانداردهای بین‌المللی در زمینه مصونیت محدود است.

ت) اوکراین

اوکراین به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی خود در پیوند شرق و غرب اهمیت فراوانی در این بررسی دارد (کولایی و صداقت، ۱۳۹۶: ۲۰۵). اوکراین به عنوان قربانی تجاوز نظامی، در بحرانی بین‌المللی قرار گرفته است که با شبکه پیچیده‌ای از متغیرهای مؤثر و تعامل آن‌ها مشخص می‌شود (محروق و سنسِل، ۱۴۰۴: ۳۶۶). این تجربه منحصر به فرد در اوراسیا به گونه‌ای است که واکنش‌های حقوقی اوکراین به عنوان تغییری در تحول حقوق بین‌الملل بطور عام و مفهوم مصونیت قضایی بطور خاص می‌تواند بررسی شود (میرفخرانی، ۱۴۰۲: ۵۵۷). قاعده مصونیت قضایی دولت خارجی در این کشور در ماده ۷۹ قانون حقوق بین‌الملل خصوصی تصریح شده است که طرح دعوا علیه دولت خارجی، دخالت دادن دولت خارجی در پرونده، توقیف اموال آن و اعمال دیگر وسایل تأمین خواسته را ممنوع می‌کند. این ماده دو استثنا پیش‌بینی کرده است: «نخست، رضایت آشکار دولت خارجی و دوم، اقدام‌های متقابل که کابینه وزیران اجرا می‌کند» (Karnaukh, 2022: 166-167).

تا پیش از ۱۴ آوریل ۲۰۲۲، دیوان عالی اوکراین با صلابت بر اعمال مصونیت برای روسیه تأکید داشت و در پرونده‌های متعدد مربوط به دعاوی شهروندان اوکراینی علیه روسیه، حکم به رد دعوا صادر می‌کرد. دیوان عالی بارها تصریح می‌کرد که هر دولت مستقل فقط در صورت رضایت آشکار یا ضمنی از سوی مقام‌های مجاز می‌تواند خوانده در دادگاه دولت دیگری قرار گیرد و این رویکرد را دیوان به عنوان موضعی «ثابت و مستقر» که بازگشت‌ناپذیر است، توصیف می‌کرد (Stepanenko, 2023: 56). نقطه عطف در پرونده شماره ۳۰۸/۹۷۰۸/۱۹ رخ داد که در آن بیوه یک گروهان ارتش اوکراین درخواست جبران خسارت ناشی از فوت همسرش را مطرح کرد. وی در سال ۲۰۱۴ در دفاع از منطقه لوهانسک، هنگام حمله راکتی جدایی طلبان در حمایت روسیه به فرودگاه لوهانسک، در اثر اصابت ترکش کشته شد. دادگاه بدوی با استناد به مصونیت روسیه، دعوا را رد کرد و تأکید کرد اگرچه تجاوز مسلحانه روسیه مسلم است، اما این واقعیت تغییری در مصونیت آن دولت ایجاد نمی‌کند. دادگاه تجدیدنظر نیز همین رویکرد را تأیید کرد، هرچند بر ضرورت گرفتن رضایت از راه وزارت دادگستری تأکید کرد.

اما در ۱۴ آوریل ۲۰۲۲ دیوان عالی رویکرد خود را تغییر داد و حکم به مصونیت نداشتن

روسیه را صادر کرد. دیوان بر دو کنوانسیون بین‌المللی تکیه کرد: کنوانسیون اروپایی مصونیت دولت^۱ و کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد مصونیت‌های قضایی دولت‌ها (۲۰۰۴). هر دو کنوانسیون «استثنای خسارت سرزمینی» دارند که مصونیت را در پرونده‌های خسارتی منتفی می‌کند، به شرطی که عمل زیان‌آور در قلمروی دولت محل دادگاه رخ دهد و مرتکب در هنگام ارتکاب در آنجا حضور داشته باشد. (Kovalova et al., 2024: 8-9) هیچ‌یک از این کنوانسیون‌ها را اوکراین یا روسیه تصویب نکرده‌اند، اما دیوان عالی استدلال کرد که این اسناد نشان‌دهنده گرایش عمومی در حقوق بین‌الملل عرفی به محدودکردن مصونیت دولت‌ها هستند (Karnaukh, 2022: 168). دیوان در این مورد به دو پرونده دیوان اروپایی حقوق بشر استناد کرد: کوداک علیه لیتوانی^۲ و اولینیکف علیه روسیه^۳ که در آن‌ها تأیید شده بود کنوانسیون سازمان ملل متحد، مجسم‌کننده قواعد حقوق بین‌الملل عرفی است و حتی بر دولت‌های غیرعضو نیز به کار گرفته می‌شود (Štarienė, 2010: 159-160). اهمیت ویژه پرونده اولینیکف در این بود که دیوان اروپایی حقوق بشر به اسنادی از مقام‌های روسیه اشاره کرد که نشان می‌داد خود روسیه نیز ایده محدودکردن مصونیت قضایی را تأیید می‌کند (Oleynikov v. Russia..., 2013: para. 67).

دیوان عالی این شش شرط را را برای اعمال استثنای خسارت سرزمینی شناسایی کرد: رخ‌دادن عمل زیان‌آور در قلمرو دولت محل دادگاه، حضور مرتکب در آن قلمرو، قابلیت انتساب عمل به دولت، پیش‌بینی مسئولیت در قانون محل دادگاه، ماهیت خسارت (فوت، جرح یا خسارت مالی) و وجود رابطه سببیت. دیوان با دستیابی همه شرایط، اعلام کرد که دولت متجاوز در تجاوز نظامی، از حقوق حاکمیتی خود استفاده نکرده است، بلکه تعهد به احترام به حاکمیت و یکپارچگی سرزمینی دولت دیگر را نقض کرده است (Karnaukh, 2022: 169). این رأی از چند جهت قابل تأمل است: نخست، دیوان عالی در واقع با استفاده از اصطلاح‌هایی مانند نقض حاکمیت، فوت و جرح و رابطه سببیت استثنای «حقوق بشر، قواعد آمره» را به کار برد نه فقط استثنای خسارت سرزمینی (Kostruba, 2023: 176-177). دوم، پرونده اوکراینی با پرونده‌های مشابه در دیوان بین‌المللی دادگستری مانند آلمان علیه ایتالیا که دیوان قائل به مصونیت مطلق بود و دیوان اروپایی حقوق بشر قابل جداکردن است، زیرا در میان جنگ

1. European Convention on State Immunity (Basel, 1972).

2. Cudak v. Lithuania.

3. Oleynikov v. Russia.

جاری رسیدگی شد و هنوز هیچ توافق‌نامه غرامتی امضا نشده بود (شهبازی، ۱۳۹۴: ۲۰۱). سوم، هدف مشروع دادن مصونیت که دیوان اروپایی حقوق بشر آن را «ترویج نزاکت و روابط خوب میان دولت‌ها» تعریف کرده است، در شرایط جنگ همه‌جانبه دیگر قابل تحقق نبوده و نمی‌تواند محدودیت حق دسترسی به دادگاه را توجیه کند (Karnaukh, 2022: 176). این وضعیت در حقوق قراردادهای «ناکامی هدف»^۱ نامیده می‌شود. در نتیجه، رویکرد اوکراین نشان می‌دهد که در شرایط استثنایی جنگ تجاوزکارانه و نقض فاحش حقوق بشر، تعادل میان حاکمیت دولت و حقوق افراد می‌تواند به سود حمایت از قربانیان تغییر کند، به‌ویژه در رویارویی با نقض قواعد آمره. این تحول می‌تواند آغازگر بازنگری گسترده‌تری در محدوده مصونیت قضایی دولت‌ها در حقوق بین‌الملل معاصر باشد.

ث) ایران

تحول مفهوم مصونیت قضایی دولت‌ها در ایران را می‌توان در بستر گسترده‌تر روابط این کشور تلاش‌های آن برای تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بررسی کرد. ایران، به‌عنوان پلی میان خاورمیانه و آسیای مرکزی، نقش مهمی در شکل‌دهی به رویکردهای حقوقی در این منطقه دارد. رویکرد ایران به مصونیت دولت‌ها که ترکیبی از احترام به اصول سنتی حاکمیت و پذیرش تدریجی مفاهیم نوین حقوق بین‌الملل است، تأثیر قابل توجهی بر روابط این کشور با همسایگان اوراسیایی خود داشته است. ایران با در نظر گرفتن استثنای معمول در اصل مصونیت، این اصل را در نظام حقوقی خود به‌عنوان اصلی مهم و کلی پذیرفته است. این رویکرد، ضمن حفظ اصول حاکمیتی، زمینه را برای روابط سازنده‌تر با کشورهای اوراسیایی فراهم می‌کند. پیش از تصویب قوانین خاص در مورد مصونیت در ایران، موضع قانون‌گذار ایران در ارتباط با اصل مصونیت را می‌توان از اصل ۲۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران استنباط کرد. این اصل می‌گوید: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است، مگر در مواردی که قانون تجویز کند». این اصل، اگرچه به‌طور مستقیم به مصونیت دولت‌ها اشاره نمی‌کند، زمینه‌ای برای تفسیر گسترده‌تر مفهوم مصونیت در نظام حقوقی ایران فراهم می‌کند. رویکرد ایران به مصونیت محدود دولت‌ها را می‌توان در قوانین مختلف آن دید. از جمله این قوانین، قانون صلاحیت محاکم جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به برخی دعاوی مدنی دولت‌های خارجی مصوب ۱۳۷۸ و اصلاحیه آن در سال

۱۳۷۹ است. این قانون که در زمان خود گامی مهم در جهت پذیرش مفهوم مصونیت نسبی بود، نشان‌دهنده تلاش ایران برای سازگاری با تحولات حقوق بین‌الملل است (تدینی و کازرونی، ۱۳۹۵: ۴۶۴).

مهم‌ترین تحول قانونی در این زمینه، پس از الغای قانون ۱۳۷۸، تصویب قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی در سال ۱۳۹۰ است. این قانون که جدیدترین قانون در رابطه با مصونیت دولت‌های خارجی در ایران است، نشان‌دهنده تلاش ایران برای ایجاد توازن میان حفظ روابط دیپلماتیک و حمایت از حقوق شهروندان خود است. این قانون به‌ویژه به مواردی مانند فعالیت‌های تجاری دولت‌های خارجی، دعاوی مربوط به اموال غیرمنقول و دعاوی مربوط به جبران خسارت‌های ناشی از کارهای تروریستی می‌پردازد (تدینی و کازرونی، ۱۳۹۵: ۴۶۶-۴۶۷). با الغای قانون ۱۳۷۸، در سال ۱۳۹۰، قانون جدیدی با عنوان قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی تصویب شد که نشان‌دهنده گرایش ایران به پذیرش مصونیت نسبی است. ماده ۱ این قانون مقرر می‌دارد: «به موجب این قانون برای مقابله و جلوگیری از نقض مقررات و موازین حقوق بین‌الملل، اشخاص حقیقی و حقوقی می‌توانند از اقدامات دولت‌های خارجی که مصونیت قضائی دولت جمهوری اسلامی ایران و یا مقامات رسمی آن را نقض نمایند، در دادگستری تهران اقامه دعوی کنند. در این صورت دادگاه مرجوع^۱ الیه مکلف است به‌عنوان عمل متقابل به دعاوی مذکور رسیدگی و طبق قانون، حکم مقتضی صادر نماید» (قانون صلاحیت دادگستری...، ۱۳۹۰).

نکته قابل توجه در رویکرد ایران، تأکید بر اصل «عمل متقابل» است. برای نمونه در عرصه بین‌المللی، ایران تلاش کرده است از حقوق خود در زمینه مصونیت دفاع کند. برای نمونه، در سال ۱۳۹۷ ایران علیه آمریکا در دیوان بین‌المللی دادگستری طرح دعوا کرد و خواستار حفظ مصونیت خود در برابر اقدام‌های یکجانبه آمریکا با استناد به بند ۲ ماده ۲۱ قرارداد مودت ۱۹۵۵ شد (یادگاریان و همکاران، ۱۴۰۳: ۳۲). همچنین ایران در پاسخ به نقض مصونیت دولتی‌اش در کشورهای کانادا و آمریکا به‌واسطه ادعای نقض حقوق بشر در پرونده‌های تریسی^۱ و پیترسون^۲ که به مصادره دو میلیارد دلار از اموال ایران منجر شد، در دیوان بین‌المللی دادگستری اقامه دعوا کرد (Wuerth, 2019: 282). بنابراین این اصل یعنی عمل متقابل، به‌ویژه در

1. Bank Markazi v. Peterson.

2. Tracy v. The Iranian Ministry of Information and Security.

ارتباط با کشورهای اوراسیا، نقش مهمی در شکل‌دهی به روابط حقوقی و دیپلماتیک ایران دارد.

در این زمینه، می‌توان به پرونده‌های مهمی اشاره کرد که در شکل‌گیری رویکرد کنونی ایران نقش داشته‌اند. یکی از این موارد، دعوای حقوقی میان ایران و روسیه در مورد قرارداد تحویل سامانه‌های دفاع موشکی اس ۳۰۰ بود. در این پرونده که در سال ۲۰۱۱ مطرح شد، ایران، روسیه را به دلیل تحویل ندادن این سامانه‌ها به دادگاه بین‌المللی کشاند. اگرچه این پرونده در نهایت با توافق دوطرف حل و فصل شد، اما نشان داد که ایران آماده است در صورت لزوم از ابزارهای حقوقی بین‌المللی برای پیگیری منافع خود استفاده کند، حتی در مقابل متحدان راهبردی خود (Russia says..., 2015). مورد دیگر، روابط حقوقی ایران با کشورهای آسیای مرکزی، به‌ویژه در زمینه حقوق دریای خزر است. مذاکرات طولانی مدت برای تعیین رژیم حقوقی دریای خزر که به امضای کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر در سال ۲۰۱۸ منجر شد، نمونه‌ای از تعامل پیچیده حقوقی ایران با همسایگان شمالی خود است. در این مذاکرات، ایران با چالش‌های مربوط به مصونیت دولت و حاکمیت بر منابع طبیعی روبه‌رو بود (Toktassynov, 2019: 3).

علاوه بر این، رویکرد ایران به مصونیت محدود دولت‌ها به‌عنوان ابزاری برای تقویت موقعیت این کشور در سازمان‌های منطقه‌ای مانند سازمان همکاری شانگهای عمل کرده است. پیوستن ایران به این سازمان در سال ۲۰۲۱، فرصت‌های جدیدی برای همکاری‌های حقوقی و قضایی در منطقه ایجاد کرده است. این رویکرد حقوقی می‌تواند زمینه‌ساز گفت‌وگوهای سازنده در مورد همکاری‌های قضایی و حقوقی در منطقه باشد (Grajewski, 2023: 38). همچنین ایران همواره مخالفت خود را با اعمال استثنای غیرمعمول در اصل مصونیت بیان کرده است. این موضع که با هدف جلوگیری از سیاسی‌کاری و استفاده ابزاری از حقوق بشر به‌وسیله برخی کشورها در پیش گرفته شده، نقش مهمی در شکل‌دهی به گفتمان حقوقی در منطقه اوراسیا دارد. این رویکرد را در واکنش ایران به پرونده‌های مطرح‌شده علیه این کشور در دادگاه‌های آمریکا، مانند پرونده پیترسون علیه جمهوری اسلامی ایران می‌بینیم. در این پرونده‌ها، ایران استدلال کرده است که اقدام‌های آمریکا در نقض مصونیت دولت ایران، نقض آشکار حقوق بین‌الملل است (کرم زاده، ۱۳۹۷: ۳۷۶).

نتیجه

امروزه نظام حقوق بین الملل با تحولی مهم روبه‌رو شده است. از یک‌سو، قوانین جدید و الزام‌آوری شکل گرفته‌اند که بر مسئولیت دولت‌ها در برابر نقض حقوق بشر تأکید می‌کنند. از سوی دیگر، ایجاد جدایی میان کاربست حاکمیتی و تصدی‌گری دولت‌ها نیز محدودیت دیگری برای مصونیت مطلق کشورها به‌وجود آورده است. این تحول در پرتو کنوانسیون ۲۰۰۴ سازمان ملل متحد در مورد مصونیت‌های قضایی دولت‌ها و اموال آن‌ها شکل منسجم‌تری به خود گرفت. همه کشورهای مورد مطالعه به این کنوانسیون نپیوسته‌اند، اما اصول و قواعد مندرج در آن به عنوان چارچوبی راهنما در مسیر تحول قوانین داخلی و رویه قضایی آن‌ها عمل کرده است و در آرای این کشورها جدایی اعمال تجاری از حاکمیتی بسیار به چشم خورد. یافته‌های این نوشتار تأیید می‌کند که روند تحول مفهوم مصونیت قضایی دولت‌ها در قوانین داخلی کشورها اوراسیا و ایران، تابعی از تحولات مهم در نظام حقوق بین‌الملل بوده است. بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که فرضیه نوشتار مبنی بر وجود روندی مشابه در گذار تدریجی از مصونیت مطلق به مصونیت نسبی، با وجود تفاوت‌های فرهنگی و حقوقی کشورهای مورد مطالعه، درست بوده است.

مطالعه تطبیقی-تحلیلی نشان داد که کشورها مسیرهای متفاوتی را در این تحول برگزیده‌اند: برخی مانند چین و روسیه با تصویب قوانین جدید در سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۲۳، رویکرد قانون‌گذاری مستقیم را انتخاب کرده‌اند و در رویارویی با نقض حقوق بشر، قواعد آمره و صلاحیت جهانی نیز رویکرد محتاطانه‌ای را در پیش گرفته‌اند؛ برخی دیگر مانند اوکراین و ترکیه نیز هنگامی که حاکمیت ملی آن‌ها به واسطه تجاوز نظامی یا تروریسم در خطر قرار می‌گیرد، رویکرد قاطع‌تری در پیش گرفته‌اند و حاضر به محدودسازی مصونیت دولت متجاوز هستند. در این میان، ایران با تأکید بر اصل عمل متقابل، رویکردی جدا در پیش گرفته که تأثیر قابل توجهی بر روابط حقوقی، دیپلماتیک و اقتصادی آن با کشورهای اوراسیایی داشته است. سرانجام می‌توان گفت که این تحول، نمونه‌ای از تعامل سازنده میان حقوق داخلی و حقوق بین‌الملل است که نه تنها به تقویت حاکمیت قانون و حمایت از حقوق افراد منجر شده است، بلکه زمینه‌ساز شکل‌گیری نظامی حقوقی متعادل‌تر در روابط بین‌الملل شده است.

منابع

فارسی

- تدینی، عباس و سیدمصطفی کازرونی (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی قوانین مصونیت دولتی جمهوری اسلامی ایران با ایالات متحده آمریکا با توجه به دستبرد ۲ میلیارد دلاری ایالات متحده بر اموال ایران»، **مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ۷، شماره ۲، صص. ۴۶۱-۴۹۱. (doi: 10.22059/jcl.2016.60689)
- حاتمی، مهدی و فرشته سادات حسینی (۱۳۹۵)، «مصونیت قضایی دولت با تأکید بر رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه آلمان علیه ایتالیا»، **مجله حقوقی دادگستری**، دوره ۸۰، شماره ۹۳، صص. ۶۱-۸۶. (doi: 10.22106/ijl.2016.19859)
- حبیبی مجنده، محمد، سیدعلی حسینی آزاد و الناز رحیم خویی (۱۳۹۳)، «نقد عملکرد ایالات متحده آمریکا در نقض مصونیت قضایی دولت‌ها در آیین حقوق بین‌الملل و رأی ۲۰۱۲ دیوان بین‌المللی دادگستری»، **مجله حقوقی بین‌المللی**، دوره ۳۱، شماره ۵۱، صص. ۶۷-۹۶. (doi: 10.22066/cilamag.2015.15771)
- حسینی اکبرنژاد، حوریه (۱۳۹۸)، «تعارض میان منفعت عمومی جامعه و منفعت فردی دولت‌ها: گذار از اصل مصونیت در پرتو تحول حقوق بین‌الملل کیفری»، **پژوهش‌های حقوقی**، دوره ۱۸، شماره ۳۸، صص. ۲۷-۴۳. (doi: 10.48300/jlr.2019.93328)
- خضری، سید مرتضی (۱۳۹۱)، «مصونیت دولت از نگاه حقوق بین‌الملل»، **پژوهش‌نامه اندیشه‌های حقوقی**، دوره ۱، شماره ۳، صص. ۱۱۳-۱۴۶، قابل دسترسی در: https://rroldt.journals.ikiu.ac.ir/article_203.html. (تاریخ دسترسی: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳)
- رینیش، آگوست، امیرساعت وکیل (۱۳۸۶)، «رویه دیوان اروپایی در ارتباط با مصونیت دولتها از اقدامات اجرائی»، **مجله حقوقی بین‌المللی**، دوره ۲۵، شماره ۳۸، صص. ۴۷-۸۹. (doi: 10.22066/cilamag.2008.17525)
- شهلائی، فراز (۱۳۹۴)، «یک جدال حقوقی تمام عیار: ایتالیا علیه دیوان بین‌المللی دادگستری»، **پژوهش‌های حقوقی**، دوره ۱۴، شماره ۲۷، صص. ۲۰۱-۲۲۱، قابل دسترسی در: https://jlr.sdil.ac.ir/article_32129.html. (تاریخ دسترسی: ۱۴۰۴/۰۸/۰۶)
- ظاهری، علیرضا (۱۳۸۲)، «تحولات قاعده مصونیت دولت: تأثیر قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران و قانون مبارزه با تروریسم ایالات متحده آمریکا»، **مجله حقوقی بین‌المللی**، شماره ۲۱، دوره ۳۰، صص. ۱۱۹-۱۷۷. (doi: 10.22066/cilamag.2004.1802)
- عبداللهی، محسن، حسین خلف رضایی (۱۴۰۰)، «معادله تعارض اصل مصونیت دولت با قواعد آمره حقوق بشر»، **دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی**، شماره ۰، دوره ۱۸، صص. ۱۰۱-۱۱۸، قابل دسترسی در: https://law.mofidu.ac.ir/article_46920.html. (تاریخ دسترسی: ۱۴۰۴/۰۹/۱۹)
- فیروزآبادیان، مهدی و فرامرز یادگاربان (۱۴۰۴)، «تعارض مصونیت دولت و حقوق بشر: به سوی یک سازوکار بین‌المللی جبران خسارت»، **دوفصلنامه بین‌المللی حقوق بشر**، دوره ۲۰، شماره ۱، صص. ۱۸۵-۲۱۴. (doi: 10.22096/hr.2024.2040625.1686)

- کدخدایی، عباسعلی، عبدالله عابدینی (۱۳۹۴)، «مصونیت دولت و قاعده آمره: استثنای در حال ظهور؟»، **فصلنامه مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۴۵، شماره ۱، صص. ۳۵-۶۲، (doi: 10.22059/jpls.2015.53721).
- کرباسی، مهشید، علیرضا ظاهری و عباس کوچ نژاد (۱۴۰۳)، «قاعده مصونیت دولت با تاکید بر رویکرد فدراسیون روسیه»، **پژوهش‌های حقوقی**، دوره ۲۳، شماره ۶۰، صص. ۳۵۷-۳۸۸، (doi: 10.48300/jlr.2023.416178.2442).
- کرباسی، مهشید، علیرضا ظاهری، محسن عبدالهی و عباس کوچ‌نژاد (۱۴۰۱)، «مصونیت دولت‌ها و اموال آنها در پرتو حقوق داخلی کشورها (مطالعه موردی ژاپن و ایتالیا)»، **مجله پژوهش‌های حقوقی**، دوره ۲۱، شماره ۵۱، صص. ۳۹-۷۲، (doi: 10.48300/jlr.2022.302728.1754).
- کرم زاده، سیامک (۱۳۹۷)، «صدور و اجرای آرای دادگاه‌های امریکا علیه اموال بانک مرکزی ایران از منظر حقوق بین‌الملل و حقوق امریکا»، **مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ۹، شماره ۱، صص. ۳۵۱-۳۷۹، (doi: 10.22059/jcl.2018.247831.633598).
- کولایی، الهه، محمد صداقت (۱۳۹۶)، «بحران اوکراین و آیین نظامی روسیه»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، شماره ۱۰، دوره ۱، صص. ۲۰۵-۲۲۰، (doi: 10.22059/jcep.2017.62908).
- کولایی، الهه، عابد نوروژی زرمهری (۱۴۰۰)، «همکاری ایران، روسیه و جمهوری آذربایجان در ایجاد راه‌گذر شمال-جنوب و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران»، **فصلنامه سیاست**، دوره ۵۱، شماره ۳، صص. ۷۸۹-۸۱۱، (doi: 10.22059/jpq.2021.318617.1007743).
- قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی (۱۳۹۰)، **مجلس شورای اسلامی**، قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/809987> (تاریخ دسترسی: ۲۳/۰۷/۱۴۰۴).
- متقی دستنایی، افشین، آرش سلطانی (۱۴۰۱)، «تأثیر بنیان‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نسبت به ترکیه در اوراسیا»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۵، شماره ۱، صص. ۳۰۷-۳۳۰، (doi: 10.22059/jcep.2022.319067.449985).
- محروق، فاطمه و فاطمه سنسئل (۱۴۰۴)، «جایگاه تحریم‌های اتحادیه اروپا و ایالات متحد علیه روسیه در بحران اوکراین»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۸، شماره ۱، صص. ۳۶۱-۳۹۰، (doi: 10.22059/jcep.2025.378503.450233).
- میرفخرائی، سیدحسین (۱۴۰۲)، «بحران اوکراین و تغییر در قطبش نظام بین‌الملل؛ پیامدها بر مشارکت راهبردی ایران و روسیه»، **مطالعات کشورها**، دوره ۱، شماره ۴، صص. ۵۵۷-۵۷۸، (doi: 10.22059/jcountst.2023.361560.1041).
- یادگاریان، فرامرز، محسن محبی و امیرحسین ملکی زاده (۱۴۰۳)، «اثبات صلاحیت ماهوی دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده نقض معاهده مودت ۱۹۵۵»، **فصلنامه مطالعات بین‌المللی**، دوره ۲۱، شماره ۱، صص. ۳۱-۵۴، (doi: 10.22034/isj.2024.398132.2012).

English

- Aliyev, Azar and Anastasiia Bessonova (2020), "Russian Law on Immunities: First Stock-Taking", **Social Science Research Network**, (doi: 10.2139/ssrn.3521204).
- Bismuth, Régis, Vera Rusinova, Vladislav Starzhenetskiy, and Geir Ulfstein (2022), **Sovereign Immunity Under Pressure**, Switzerland: Springer, (doi: 10.1007/978-3-030-87706-4).
- Damilare, Disu (2021), "Sovereign Immunity from Legal & Arbitral Proceedings and Execution Against Assets of a Sovereign State: The Evolving Paradigm Shift", **Nigerian Journal of Arbitration**, Vol. 16, pp.1-33 (doi: 10.2139/ssrn.4311651).
- Dodge, William S (2024), "China's Foreign State Immunity Law: A View from the United States", **Chinese Journal of International Law**, Vol. 1, No. 2, pp. 137–153, (doi: 10.1177/2753412X241247632).
- Drew, Katherine Fischer (1962), "The Immunity in Carolingian Italy", **Speculum**, Vol. 37, No. 2, pp. 182-197, (doi: 10.2307/2849947).
- Fox, Hazel, and Philippa Webb (2015), **The Law of State Immunity**, 3rd ed. Oxford International Law Library, Oxford: Oxford University Press, (doi: 10.1093/law/9780198744412.001.0001).
- Grajewski, Nicole (2023), "Iran and the SCO: The Quest for Legitimacy and Regime Preservation", **Middle East Policy**, Vol. 30, No. 2, pp. 38-61, (doi: 10.1111/mepo.12684).
- Gündüz, Aslan (1984), **Yabancı Devletin Yargı Bağımsızlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul: Tasvir Matbaası. Available at: <https://clio.columbia.edu/catalog/in00033463078?counter=1>, (Accessed on: 15/10/2025).
- Gündüz, Aslan (2003), **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, İstanbul: Beta Basım, Available at: https://books.google.com/books/about/Milletlerarası_hukuk.html?id=YZ9GOWAACAAJ, (Accessed on: 15/10/2025).
- Hazel, Fox and Philippa Webb (2015), "The Restrictive Doctrine of State Immunity: Its Recognition in State Practice", in: Hazel, Fox and Philippa Webb, **The Law of State Immunity**, Revised and Updated 3rd Edition, Oxford: Oxford International Law Library, (doi:10.1093/law/9780198744412.003.0007).
- Ji, Xueliang (2023), "A Tale of Two Immunities: The Ongoing Transition from Absolute to Restrictive Sovereign Immunity in China", **Asia Pacific Law Review**, Vol. 32, No. 1, pp. 23-40, (doi: 10.1080/10192557.2023.2274633).
- Karnaukh, Bohdan (2022), "Territorial Tort Exception? The Ukrainian Supreme Court Held that the Russian Federation Could Not Plead Immunity with regard

- to Tort Claims Brought by the Victims of the Russia-Ukraine War", **Access to Justice in Eastern Europe**, Vol. 3, No. 15, pp. 165-177, (doi: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000321).
- Kök, İdil Buse (2012), *State Immunity in Turkish Law: An Analysis of the Doctrine of State Immunity in the Light of the Decisions of the Turkish Court of Cassation*, M.S. thesis, Middle East Technical University. Available at: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12615281/index.pdf>, (Accessed on: 15/10/2025).
- Kostruba, Anatoliy (2023), "The Art of Legal Warfare: How to Deprive the Aggressor State of Jurisdictional Immunities. Evidence from Ukraine", **Estudios Constitucionales**, Vol. 21, No. 2, pp. 166-194, (doi: 10.4067/S0718-52002023000200166).
- Kovalova, Tetiana, Iryna Kuderska, Maksym Ktitorov, Mykola Komissarov, and Vitaliy Maltsev (2024), "Procedural Aspects of Overcoming Sovereign Immunity: Relevance for Ukraine and the International Legal Order", **SDGsReview**, Vol. 4, No. 1, pp. 1-18, (doi: 10.47172/2965-730X.SDGsReview.v4.n00.pe01866).
- Leigh, Monroe (1987), "Jackson v. People's Republic of China", **American Journal of International Law**, Vol. 81, No. 1, pp. 214-216, (doi: 10.2307/2202155).
- Mansour Fallah, Sara (2021), "Judicial Expropriations: Difficulties in Drawing the Line Between Adjudication and Expropriation", in: Chaisse, J., L. Choukroune and S. Jusoh (eds), **Handbook of International Investment Law and Policy**, Singapore: Springer, (doi: 10.1007/978-981-13-3615-7_120).
- Michigan Law Review (1928), "International Law: Immunity of Foreign Sovereigns", Vol. 26, No. 5, pp. 576-577, (doi: 10.2307/1279136).
- Milanovic, Marko (2023), "Revisiting Coercion as an Element of Prohibited Intervention in International Law", **American Journal of International Law**, Vol. 117, No. 4, pp. 601-650, (doi: 10.1017/ajil.2023.40).
- Needham, Jessica (2011), "Protection or Prosecution for Omar Al Bashir? The Changing State of Immunity in International Criminal Law", **Auckland University Law Review**, Vol. 17, No. 10, pp. 219-248, Available at: <http://www.austlii.edu.au/nz/journals/AukULRev/2011/10.pdf>, (Accessed on: 15/10/2025).
- Oleynikov v. Russia, App. No. 36703/04 (2013), **European Court of Human Rights**, Judgment of 14 March 2013, Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117124>, (Accessed on: 05/11/2025).
- Özdan, Selman (2019), "State Immunity or State Impunity in Cases of Violations of Human Rights Recognised as Jus Cogens Norms", **The International Journal of Human Rights**, Vol. 23, No. 9, pp. 1521-1545,

- (doi: 10.1080/13642987.2019.1623788).
- Popko, Yevgen (2023), "Development of the State Jurisdictional Immunity Institution in Private International Law", **Legal Horizons**, Vol. 17, No. 2, pp. 51-63, (doi: 10.54477/LH.25192353.2023.2.pp.51-63).
- Russia Says Iran's S-300 Lawsuit Impedes Deliveries of Missile Defense Systems (2015), **Islamic Republic News Agency**, Available at: <https://en.irna.ir/news/81742840/Russia-says-Iran-s-S-300-lawsuit-impedes-deliveries-of-missile>, (Accessed on: 15/10/2025).
- Russian Federation v. Noga Import/Export Company (2005), **International Law Reports**, Vol. 127, pp. 156–62, (doi:10.1017/CBO9781316152591.016).
- Štarienė, Lijana (2010), "Cudak v. Lithuania and the European Court of Human Rights Approach to the State Immunity Doctrine", **Jurisprudencija/ Jurisprudence**, Vol. 2, No. 120, pp. 159–175, Available at: <https://www.lituanistika.lt/content/26123>, (Accessed on: 05/11/2025).
- Starzhenetskiy, Vladislav (2022), "Russian Approach to State Immunity: If You Want Peace, Prepare for War?" in: Régis Bismuth, Vera Rusinova, Vladislav Starzhenetskiy, and Geir Ulfstein, Cham: Springer, **Sovereign Immunity Under Pressure**, (doi: 10.1007/978-3-030-87706-4_4).
- Stepanenko, Tetyana Volodymyrivna (2023), "Jurisdictional Immunity of the State: Evolution of the Doctrine", **Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**, Vol. 2, No. 101, pp. 55-71, (doi: 10.32631/v.2023.2.37).
- Stephenson, Carl (1941), "The Origin and Significance of Feudalism", **The American Historical Review**, Vol. 46, No. 4, pp. 788-812, (doi: 10.2307/1841824).
- Stewart, David P. and Ingrid B. Wuerth (2021), "Sovereign Immunity as Liminal Space", **European Journal of International Law**, Vol. 32, No. 4, pp. 1501-1508, (doi: 10.1093/ejil/chab101).
- Toktassynov, Temirtay (2019), "Caspian Sea Convention: the Settlement of the Long-Lasting Dispute and Its Implications", **The European Journal of Economics, Law and Politics**, Vol. 6, No. 3, pp. 1-9, (doi: 10.19044/elp.v6no3a1).
- United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property (2004), **UN General Assembly**. Available at: https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/english_3_13.pdf, (Accessed on: 15/10/2025).
- Voyiakis, Emmanuel (2003), "Access to Court v State Immunity", **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 52, No. 2, pp. 297-332, (doi: 10.1093/iclq/52.2.297).
- Wuerth, Ingrid (2019) "Immunity from Execution of Central Bank Assets." In:

- Ruys, Tom, Nicolas Angelet, and Luca Ferro, **The Cambridge Handbook of Immunities and International Law**, 266–84. Cambridge: Cambridge University Press, (doi: 10.1017/9781108283632.014).
- Yadegarian, Faramarz and Mohammad Razavi (2025), "The Evolution of the International Criminal Court's Judicial Policy on Issuing Arrest Warrants: From Uganda to Palestine", **Journal on the Use of Force and International Law**, Vol. 12, No. 1-2, pp. 255-313, (doi: 10.1080/20531702.2025.2540751).
- Yang, Xiaodong. (2012), **State Immunity in International Law**, Cambridge: Cambridge University Press, (doi: 10.1017/CBO9781139016377).
- Zabyelina, Yuliya (2023), "The Immunities of Public Officials under International Law", in: Zabyelina, Yuliya, **Between Immunity and Impunity: External Accountability of Political Elites for Transnational Crime**, pp. 23-88, Cambridge: Cambridge University Press, (doi: 10.1017/9781009086301.004).